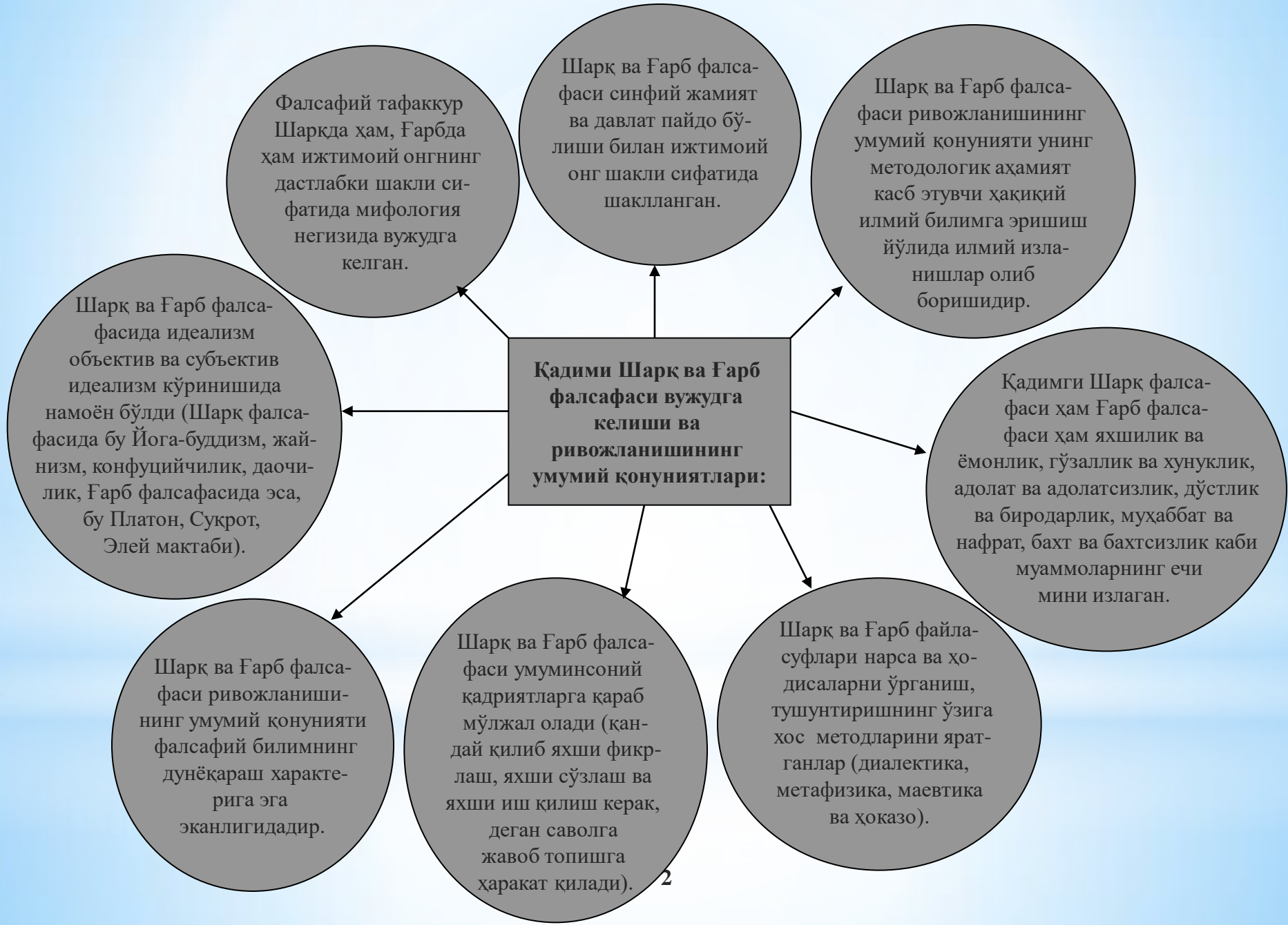

**Фалсафий тафаккур тараккиёт
босқичлари: Шарқ фалсафаси.
Фалсафий тафаккур тараккиёти
босқичлари: Ғарб фалсафаси**

* Қадимги дунё Шарқ ва Ғарб фалсафаси муаммоларидаги фарқлар

Шарқ

Асосий эътибор инсон муаммосига қаратилади; Инсон муаммоси амалиёт, одамларнинг ҳаёт фаолияти, турмуш тарзи нуқтаи-назаридан ўрганилади. Инсоннинг ўзлиги, одоб-ахлоқи, ҳукмдорларга, турли ёшдаги одамларга, шунингдек, жамиятдаги ижтимоий ҳолати турлича бўлганларнинг амалий фаолияти билан боғлиқ муаммолар ўрганилади.

Дин билан ўзаро алоқадорликда ривожланади. Фалсафий оқим фалсафа сифатида ҳам, дин сифатида ҳам намоён бўлади (брахманизм, индуизм, конфуцийчилик, зардуштийлик).

Шарқда ўзига хос фалсафий категориялар аппарати мавжуд (Инь – аёллик, Янь-эркаклик асоси, Ци – уларнинг бирикмаси, Сансара – жоннинг қайта гавдаланиши, Ахурамазда- яхшилик, Ахриман - ёвузлик).

Ғарб

Натурфалсафа, онтология, гносеология, методология, эстетика, мантик, ахлоқ, сиёсат ва ҳуқуқ муаммолари ўрганилади. Ғарбда инсонга руҳий борлиқ ёки одоб-ахлоқи орқали мурожаат этилмайди, балки борлиқ ва билишнинг умумий тамойиллари сифатида ёндашилади.

Диндан ажралишга ҳаракат қилади. кўпроқ илмий методологияга таянади. Қадимги Ғарб фалсафий таълимотларининг бирортаси кенг тарқалган динлардан бирига айланмади.

Ғарбда фалсафий категориялар аппарати моҳият, миқдор, ўрин, жой, ҳолат, ҳаракат ва ҳоказоларлар билан белгиланади. Дастлаб улар ҳақида Аристотелнинг “Категориялар” китобида келтирилган.

* Материянинг тузилиши ҳақидаги таълимотдаги фарқлар

Шарқ

Материя – жонга “ҳалақит” берувчи муайян омил ёки шакл билан birlikда ёки муайян субстанционал асос.

Ғарб

Материя – дискрет тузилишга эга. Бундай қараш атомистика, деб аталиб, атом – сифатга эга бўлмаган майда зарралардир.

* Билиш муаммосидаги фарқлар

Шарқ

Билишнинг асосий оъекти сифатида инсон ўрганилиб, мушоҳада, идрок, хулоса чиқариш, таққослаш ва исботлаш ўрганилган.

Ғарб

Билиш нафақат эмпирик, ҳиссий ва оқилона жараён сифатида, балки мантиқий жараён сифатида ўрганилган.

* Ижтимоий муаммоларни ечишдаги фарқлар

Шарқ

Ўтмиш, ҳозирги давр ва келажак манбаи бўлган “дунёвий инсон” муаммолари, умуминсоний қадриятлар, ўзини ўзи камол топтириш, бошқа одамларни бошқариш учун зарур бўлган инсоний фазилатлар ўрганилган. “Қонун” муаммоси устувор бўлган.

Ғарб

Давлат, қонун, меҳнат, бошқарув, уруш ва тинчлик, майллар, манфаатлар, ҳокмият, жамиятнинг мулкӣ табақаланиши муаммолари ўрганилган.

Қадимги Шарқ фалсафаси

Хусусияти

Белгиси

Шарқ фалсафасининг ўзига хос хусусиятларидан бири дунёвий, мантиққа асосланган билимларнинг диний мифологик қарашлар билан аралашган ҳолда намоён бўлишидир.

Қадимги шарқ фалсафасининг ўзига хос белгиларидан яна бири унда яқка шахсларнинг индивидуал фикрларига нисбатан умумжамоа манфаатларини акс эттирувчи умумжамоа руҳининг устуворлик қилишидир. Истеъдодли шахслар ана шу руҳнинг ажойиб ифодаловчилари бўлиб, тарих саҳнасига кўтарилганлар.

Қадимги Ҳиндистон фалсафаси.

Қадимги Ҳиндистон фалсафасини даврлаштириш

Веда даври (мил. авв. XV - VI асрлар). *Ведалар* ("билимлар") – диний-фалсафий ёзмалар (трактатлар), Ҳиндистонга милоддан аввалги XV асрдан сўнг Ўрта Осиё, Волга атрофи, Эрондан келган арий қабилалари томонидан яратилган. Қадимги Ҳиндистон фалсафасини ўрганувчилар ведаларнинг охириги хулосавий қисмлари – упанишадалар (санскритдан-ўқитувчи оёғи остида ўтириш) - билан жуда қизиқишади. Упанишадаларда ведаларнинг фалсафий талқини берилади.

Ведаларнинг таркибий қисмлари

- “муқаддас ёзув”, диний мадҳиялар ("самхитлар");
- маросимларнинг таърифи ("брахманлар"), брахманлар томонидан ёзилган ва улар томонидан диний маросимларни ўтказишда фойдаланилган;
- ўрмон қаландарлари китоблари ("араньяклар");
- ведаларга фалсафий шарҳлар ("упанишадалар").

Эпик давр (мил. авв. VI - II асрлар), бу даврнинг энг машҳур манбалари – икки поэма “*Махабхарата*” ва “*Рамаёна*” эпослари, уларда даврнинг кўплаб фалсафий масалалари ўз ыфодасини топган

Сутралар даври (мил. авв. II а. – мил. VII а.) – қисқа фалсафий ёзмалар даври, уларда алоҳида масалалар кўриб чиқилган (м-н, “намасутра” ва б.) – қадимги Ҳиндистон фалсафасига яқун ясайди.

Кейинчалик (ўрта асрларда) Ҳиндистон фалсафасида Гаутама-Будда – буддизм таълимоти етакчи ўринни эгаллади. XVIII – XX асрларда Ҳиндистон фалсафаси европа фалсафаси ютуқлари билан бойиди, айниқса инглиз фалсафаси ютуқлари билан

Қадимги Ҳиндистон фалсафасининг онтологияси.

Қадимги Ҳиндистон фалсафасининг онтологияси

Хусусиятлари

- Қадимги Ҳиндистон онтологияси (борлиқ ҳақидаги таълимот) *Purana* қонунига асосланади космик эволюция, циклик, тартиб ва ўзаро боғлиқлик қонуни.
- Борлиқ ва йўқлик Брахма-Коинотнинг (яратувчи Худо) нафас олиши ва чиқариши билан боғланади. Бытие и небытие ассоциируются соответственно с выдохом и вдохом Брахмы-Космоса (Бога-творца). Ўз навбатида, Брахма-Коинот 100 космик ҳаёт (8640000000 ер ҳаёти) Яшайди, шундан сўнг у улади ва абсолют йўқлик юзага келади, бу ҳолат 100 космик йил давом этади – Брахманинг янги туғилганича.
- Чексиз тарих - бу Коинот (Маха Ман-вантара)нинг ва Абсолют Йўқликнинг ҳаётининг кетма-кетлигида белгиланади, улар ҳар 100 космик йилда алмашишади. Брахманинг ҳар бир янги туғилишида ҳаёт яна пайдо бўлаверади, ҳар сафар янада мукамалроқ шаклда.
- Олам ўзаро боғлиқ. Ҳар бир ҳодиса (инсон ҳаракати, табиат ҳодисаси) Коинот ҳаётига таъсир этади. Ривожланиш, эволюция мақсади – материал шаклларнинг доимий алмашинуви орқали мукамал руҳга етишиш.

* Қадимги Ҳиндистон фалсафаси

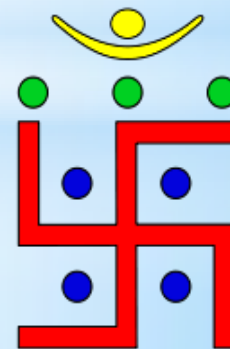

Веда"лар тўртта тўпландан иборат бўлиб, булар "Ригведа" "Самаведа" "Яжураведа" "Адхарваведа" деб аталади. Уларнинг фалсафий шарҳлари, фалсафий мушоҳадага оид қисмлари "Упанишад"лар деб номланди.

Қадимги ҳинд фалсафий мактаблари икки гуруҳга бўлиниб, улар Астика ва Настика деб аталади.

Астика гуруҳига кирувчи фалсафий мактаблар Веданта, Санкхья, Йога, Вайшешика, Ньяя ва Миманса мактаблари "Веда"нинг илоҳийлигини тан олишади ва бу ёзма ёдгорликни ҳақиқатнинг ягона манбаси деб билишади.

Настика гуруҳига кирувчи мактаблар сифатида Чорвака, Локаята, буддизм, жайнизм мактаблари қайд қилинади.

Қадимги Ҳиндистон фалсафасининг гносеологияси.

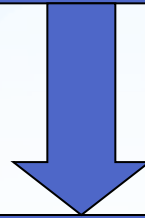
Қадимги Ҳиндистон фалсафасининг гносеологияси

Хусусияти

- Қадимги Ҳиндистон гносеологиясининг (билиш ҳақидаги таълимот) асосий хусусияти – предмет ва ҳодисаларнинг ташқи (кўринадиган) хусусиятларини (билишнинг европа типига хос) эмас, балки онгда бўлаётган жараёнларни предмет ва ҳодисалар олами билан биргаликда ўрганишдадир.
- шунинг учун ҳинд фалсафаси уч хил онг турларини ажратади: "*прак-рити*"- материал онг, "*пуруша*"- тоза онг (бирламчи энергия, ундан Олам ва инсон вужудга келган) ва "*майя*" – тушни англаш, сароб.
- ҳинд фалсафасига кўра онгнинг ҳар бир тури реал ва ўрганилиши керак –ҳинд фалсафаси европа фалсафасидан фарқ қилган ҳолда фақат материал онгни тан олади ва узоқ вақт мобайнида (О.Контгача) асл ва асл эмас борлиқ, моҳият ва ҳаёлот масалаларини кўриб чиқмаган.

Ҳинд фалсафасида руҳ масаласи.

Ҳинд фалсафасига кўра руҳнинг икки асоси

- *Атман*- Худо Брахманинг инсон руҳидаги бўлаги. Атман биринчи асосдир, у ўзгармайди, доимийдир.
- *Манас* – инсоннинг ҳаёти давомида пайдо бўладиган руҳи. Манас доим ривожланади, инсон хатти-ҳаракатларидан, шахсий тажрибасидан, тақдирдан келиб чиққан ҳолда юқори поғоналарга кўтарилади ёки ёмонлашади.

Сансара, карма, мокша и ахимсанинг умумий тушунчаси

-**Сансара** – абадийлик ва руҳнинг ўлмаслиги, ердаги ҳаётда қатор азоблардан ўтиши ҳақидаги таълимот.

- **Карма** – инсон ҳаётининг, тақдирининг белгиланганлиги. Карманинг мақсади – инсонни синовлардан ўтказиш, унинг руҳи комилликка интилиши ва энг юқори маънавий ривожланишга – мокшага етишишига эришиш. Бу мақсадга эришиш учун руҳ унлаб, юзлаб ер ҳаётидан ўтиши мумкин.

-**Мокша** – энг юқори маънавий комиллик, унга етгандан сўнг руҳ эволюцияси (карма) тугайди. Мокшага эришиш (руҳнинг эволюцион ривожланишинг тугаши). Хар бир руҳнинг ердаги ҳаётда эришиши мумкин бўлган энг олий мақсади. Мокшага эришган руҳлар тугалмас ҳаёт занжиридан қутулиб *Махатмалар* – Буюк руҳлар бўладилар

-**Ахимса** – ердаги барча ҳаёт шаклларининг бирлиги (инсон, ҳайвон, табиат бирлиги).

Ахимсанинг асосий тамойили –ўраб турган атроф-муҳитга зарар етказмаслик (инсонларга, ҳайвонларга, жонли табиатга), ўлдирмаслик

Қадимги Хитой фалсафаси

Эрамиздан олдинги VI-III асрларда Хитойда асосан олтита фалсафий таълимот (мактаб) шаклланган: конфуцийчилик, даосизм, моизм, легизмлар ва бошқалар.

Конфуцийчилик таълимоти бўйича ҳар бир ижтимоий қатламнинг ахлоқ нормалари мавжуд бўлиб, уни ўзгартириш мантиққа зиддир. Масалан бошқарувчилар тоифасига кирган кишилар ахлоқ нормаларини иқтисодий кам таъминланган ижтимоий қатлам ахлоқ қоидаларига қараб ишлаб чиқиш мумкин эмас.

Ахлоқ мезонлари кишиларнинг жамиятдаги мавқеларига, иқтисодий таъминланганлик даражасига қараб ўзгариб, такомиллашиб борувчи ижтимоий жараён дир.

Хитой фалсафасининг даврлари ва ўзига хослиги

Хитой фалсафаси

Хитой фалсафасининг ривожланиш даврлари.

Хитой фалсафасида ўз аксини топган Олам ва борликнинг хитойча қуришнинг ўзига хос хусусиятлари

- мил. авв. VII а. – мил. III а. – қадимги миллий фалсафий мактабларнинг вужудга келиши ва ривожланиши;
- III - XIX аа. – Хиндистондан буддизмнинг кириб келиши ва миллий фалсафий мактабларга таъсири;
- Хитойни мавжуд оламнинг маркази сифатида қабул қилиш;
- алоҳида ходисалар, тарихни циклик (айланма) жараён сифатида тушуниш;
- Ер ва Осмон олдида Ерда космик цикларнинг тугри амалга ошиши учун жавобгарлик сезиш;
- инсон, табиат ва коинот бир бутунлик сифатида қабул қилиш;
- онгнинг консервативлиги, утмишга йуналганлик, узғаришлардан қурқиб;
- XX а. – ҳозирги давр – хитой жамиятининг епиклигига чек қуйилиши, хитой фалсафасининг гарб ва жаҳон фалсафаси ютуқлари билан бойиши.
- жамоадан алоҳида бир шахснинг ажратилмаслиги;
- табиат офатлари билан қурашда алоҳида шахснинг қучсизлигини англаш; жамоавий (оммавий) меҳнат шаклларига ургу бериш (Буюк Хитой девори қурилиши, дамбалар қурилиши, каналлар қазилиши, сув тошқинлари билан қураш, ирригацион дехқончилик ва б.); шундан – ташкил қилувчи қуч-давлат-олдида хурмат ва қурқув;
- инсон, жамият ва давлатни бутун бир бирлик сифатида қабул қилиш; жамиятда вертикал муносабатларнинг (хокимият-буйсуниш), субординация, бошлиқларга буйсуниш, императорни давлатни бирлаштирувчи буюк қуч сифатида тан олиниши, давлатни эса-жамиятни бирлаштирувчи қуч сифатида тан олиш, император шахси, хокимияти ва мансабининг худолаштирилишининг тарқалиши;
- узаро муносабатларда конформизм, тинчлик ва ҳаракатсизликка мойиллик билдириш;
- ҳаётни авваломбор рухнинг танадаги ҳаёти сифатида қабул қилиш, нариги дундаги ҳаётни ердаги ҳаётдан устун қуйиш, ҳар бир инсоннинг ердаги ҳаётини имкон даражасида узайтириш (утлар, жисмоний машқлар ердамида, тугри ҳаёт тарзи олиб бориш, оламга тугри муносабатда булиш);
- ташқи қучларни реал деб тан олиниши, улганларни тирикдек қабул қилиш;
- ота-оналарга, қатталарга хурмат, аждодлар ва рухларга ("шэнларга") эҳтиром.

Хитой фалсафаси ва мифологиясида инсон ва олам пайдо булишининг масалалари

Хитой фалсафасида инсон масаласи

Хитой фалсафасида инсон масаласи : Инсон табиат ва коинот билан бир деб тушунилсада, жамиятнинг бир бўлаги сифатида инсон борлиги марказий ўринни эгаллайди.

Хитой фалсафаси буйича инсонни ташкил этувчи коинот энергиясининг уч тури

- **Цзин** – бутун борлик яралган энергия, тирик организмнинг «томири», «уруги». Бу психофизик энергиянинг икки тури ажратилади: «*Олдинги Осмон уруги*» - инсонга тугилганида берилган нарсалар, генетик программа, жисмоний белгилар, ва «*Кейинги Осмон уруги*»- инсон хаёти давомида туплайдиган нарсалар. Айрим ҳолларда цзин сексуал энергия билан тенглаштирилади
- **Ци** – маънавий-матери энергия, бутун борликни «қурилиш материали» булиб хизмат қилади (цзиндан фаркли уларок – вужудга келиш энергияси). Ци энергияси *моддий ци*, ундан барча нарса ва жонзотлар материал шаклини қабул қилади ва *маънавий ци* – инсонва бошқа тирик жонзотлар рухиятини ташкил этади. Маънавий ци – инсон хаётининг асоси. Омадли, жисмоний ва рухий соғлом инсон «еруг», «тоза» цига эга. Касалманд, заиф, омадсиз инсон эса- «огир», «ифлос», «кора» цига эга. Омад, жисмоний ва рухий соғлиқ, бахтга йул – цини барча кераксиз нарсалардан озод қилиш, рухни тозалаш.
- **Шэнь** – инсондаги йукотиб булмайдиган (улмайдиган) маънавий энергия, бу энергия инсоннинг «узаги»ни ташкил этади ва инсон улганидан сунг ҳам йуқолмайди (цидан фаркли равишда).

Хитой фалсафасида инсон идрокининг ўзига хослиги

Хитой фалсафасидаги инсон идрокининг Ғарб фалсафасидан фарқи

Хитой фалсафаси инсон тушунчасини аниқ ёритмайди, инсон моҳиятини аниқ тушунчалар билан эмас, балки инсон образини яратиш ва уни урганиш билан англашга интилади. (шунинг учун хитой фалсафасида инсон тушунчаси эмас). Образ-тушунчалар, нафакат инсон балки нарсалар образи хақида гапириш тугри булади);

Инсон ҳаёти бошланишини тугилишдан эмас, балки хомилалик вақтидан ҳисоблайди;

инсон муносабатлари системасидан инсоннинг улимидан сунг ҳам олиб ташламайди, яъни инсон (унинг айрим материал ҳолатга эга руҳи-»шен») улганидан сунг ҳам инсоний муносабатлар системасида қолади- овқат, меҳрга муҳтож, аввалги мансабини сақлаб қолади, у қутарилиши, муқофотланиши мумкин, авлодларининг ахлоқидан келиб чиқиб амалдан олиб ташланиши, жазоланиши мумкин;

инсоннинг маънавий руҳий маркази килиб бошни (мия, юз, куз ва б.) эмас, юракни белгилайди;

Инсонни табиат ва коинотнинг булагии сифатида қабул қилади, Инсоннинг табиат ва бошқа жонзотлар устидаги ҳукмронлигини тан олмайди, Индивидуализм ва бир шахснинг жамиятнинг бошқа вакилларига қаршилиги тан олинмайди:

Ердаги ҳаётни кадрлашга ва уни узайтиришга ҳаракат қилишга чақиради.

Узоқ умр кўришининг асосий шартлари (хитой фалсафасига кўра)

руҳий психофизик энергия-»ци»ни тоза ҳолатда сақлаш, бунга керакисиз ашвишлардан ҳолос булиш, ёмон ва зарарли фикрлардан ҳолос булиш, аб турган оламга тугри муносабатда булиш, катталарга ва атрофдагиларга ҳурмат, оптимизм, уй ва унинг жихозларининг тугри жойлашуви, мон «ци»га эга булган инсонлар билан мулоқатда булмаслик, фақат тоза «ци»га эга инсонлар билан алоқа қилиш қиради;

Уз танаси ва устида ишлаш - "син чун" – узини маданийлаштириш;

Тадқир устида ишлаш, жамиятга фойда келтириш - "мин чун";

Жамиятдаги тартибни сақлаш;

Фойдали ва доривор утларни истеъмол қилиш, тугри овқатланиш;

Хитойда яшаш, хитой маданияти билан бирлашиш,
Хитойнинг маънавий энергиясидан озикланиш.

Хитой мифологияси ва фалсафасининг инсон ҳамда оламнинг вужудга келишини тушунтириши

Хитой мифологияси ва фалсафасининг инсон ҳамда оламнинг вужудга келишини тушунтириши

Ўзига хослиги

Қадимги хитой маданияти Ерда ҳаётнинг, жонли ва жонсиз табиатнинг вужудга келишининг мифологик-фалсафий талқинини беради, бу жараён ўз ичига бир неча этапларни олади.

Қадимги фалсафий асар “И-Цзин” оламнинг беш элементдан пайдо бўлишини тушунтириб беради – ер, дарахт, металл, олов ва сувдан, булар доимий айланишда бўлишади

Қадимги Хитой мифологияси ва фалсафаси олам, инсон ва табиатнинг вужудга келишининг биринчи тушунтиришини берди, инсонни англаш, табиат ҳодисаларини талқин қилиниши Хитойнинг оламга машҳур фалсафа мактаблари – даосизм, конфуцианчилик, легизмнинг яралишига замин яратди

Хитой маданиятида инсон ва оламнинг вужудга келиш босқичлари

Шакли бўйича тухумни эслатадиган буюк Хаос;

Хаос-Тухумда 18000 йил мобайнида бутун борлиқнинг Биринчи (Первопредка) Аждоди– Пань-Гунинг вужудга келиши;

Пань-Гунинг Тухумдан чиқиши тухумсимон Хаоснинг нобуд булиши (вафоти)га олиб келди; Хаосдан Осмон (тепада барча енгил ва қуруқ нарсаларнинг тупланиши) ва Ернинг (пастда барча оғир ва нам нарсаларнинг тўпланиши) пайдо бўлиши;

18000 йил мобайнида Пань-Гунинг Осмон ва Ер ўуртасида туриши ва оқибатда Осмон ва Ернинг ўз жойларида мустақамланиши;

Пань-Гунинг ўлими, унинг танасидан бутун борлиқнинг вужудга келиши: Куёш ва Ой – кўзидан, момақалди роқ - овозидан, шамол – нафасидан, дарёлар – конидан, йўллар - томирларидан, тош ва фойдали қазилмалар - суяқларидан, Тинчликдан ва б.;

Пань-Гу танасида юрган қумурсқалардан инсоннинг пайдо бўлиши ёки фантастик аждодлар Фуси ва Нюйва - инсон-аждарларнинг севгиси оқибатида инсоннинг пайдо бўлиши.

* Даосизм - Хитойнинг қадимий фалсафий таълимоти

Даосизм – Хитойнинг қадимий фалсафий таълимоти, оламнинг тузилиши ва мавжудлиги (яшаши)ни тушунтиришга ва инсон, табиат, коинот юриши керак булган йулни топишга ҳаракат қилади. Бу таълимот асосчиси Лао Цзи (Кекса Устоз) – мил. авв VI – V аа. яшаган. Асосий манбалари - "Даоцзин" ва «Дэцзин» фалсафий ёзмалар (трактатлар), биргаликда «Даодэцзин» деб номланади.

Даосизм фалсафасининг асосий ғоялари

Оламда ҳамма нарса узаро боғлиқ, ҳа бир нарса ва ходиса бошқа бир нарса ва ходиса билан боғлиқ;

Оламни ташкил этувчи материя яғонадир; табиатда материянинг айланмаси мавжуд («ҳамма нарса ердан чиқади ва ерга қиради»), яъни бугунги инсон кеча оламдаги бошқа бир формада булган - тош, дарахт, хайвон қисмлари, ва инсон улимидан сунг унинг аъзолари бошқа бир ҳаёт формаси ва ходисалар учун қурилиш материали булиб хизмат қилади;

Оламдаги тартиб, табиат қонунлари, тарих узгармайди, шунинг учун инсон ҳаётининг асосий тамойили – тинчлик ва ҳаракатсизлик ("у-вэй");

Император муқаддас шахс, факат у ҳудодлар ва юқори қучлар билан маънавий алоқада була олади; император шахси орқали Хитой ва бутун инсониятга «Дэ»-тетиклантирувчи қуч ва неъмат утади; инсон императорга қанча яқин булса, шунча қуч «Дэ» унга императордан утади;

"Дао"ни англаш ва "Дэ"ни олиш учун даосизмнинг барча қонунларига тулик амал қилиш керак, "Дао" билан бирлашиб, императорга буйсуниш ва унга яқин булиш;

Бахт ва ҳақиқатга олиб борадиган йул – хирс ва истаклардан озод булиш.

Асосий тушунчалар

"Дао" – иккита маънога эга: биринчидан, бу инсон ва табиат уз ривожланишида утиши керак булган йул, оламнинг борлигини таъминлаб берувчи умумбашарий қонун; иккинчидан, бу бутун олам яралган субстанция, энергетик бушлик булган биринчи борлиқ.

"Дэ" – тепадан берилуви неъмат; биринчи борлиқ «Дао»ни оламга айлантирган энергия.